

HASAN B. ALİ EL-BERBEHÂRÎ, HAYATI VE İTİKÂDÎ GÖRÜŞLERİ

Ahmet Saim KILAVUZ*

ÖZET

Yaşadığı dönemde selef mezhebinin ateşli müdafilerinden biri olan Hasan b. Aî b. Halef el-Berbehârî (329/941), selef akîdesi, hanbelî fıkhı, ahlâk ve âdâb ile ilgili bilgileri Ahmed b. Hanbel'in öğrencisi Ebûbekr el-Mervezî'den almıştır. Döneminin siyasi otoritesiyle zaman zaman çatışma halinde olan Berbehârî'nin hayatının belli süresi saklanmakla geçmiştir. Selefin genel kanaatlarının hepsini benimseyen Berbehârî, bid'at mezheplerine, kelâmcılara ve müfrit sufilere karşı çıkmıştır.

SUMMARY

al-Hasan b. Alî b. Khalaf al-Barbahârî, who appeared as one of the fiery advocates of the Salafî sect during his lifetime, has got from Abû Bakr al-Marvazî, one of the students of Ahmad b. Hanbal, the knowledge pertaining to the Salafî creed, the Hanbalî jurisprudence, and morals and ethics. al-Barbahârî who had at times been in conflict with the political authority of the day has passed certain period of his life hidden. Having adopted almost all the general opinions of the Salaf, he has always opposed to the apocryphal sects, scholastic theologians and the extremist sufis.

GİRİŞ

İslâm Düşünce Tarihinde dini hakikatlerin nasıl anlaşılacağı yani bilginin kaynağı (metod) konusunda çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Bu görüşlerin, temsilcilerini selefiyye, kelâmiyye, felâsife ve sufiyye olarak dört gruba ayırabiliriz¹. İlk alimler ve geçmiş islâm büyükleri manasına gelen Selefiyye, iman esaslarıyla ilgili konularda âyet ve hadislerdeki ile yetinip, bunları aynen kabul eden, teşbîh (Allahı yaratıklara benzetmek) ve tecsîm (Allahı cisim saymak)e düşmeyen, te'vile de yeltenmeyen ehl-i sünnet topluluğuna verilen isimdir. Ehl-i sünnet kelâmı tesis edilinceye kadar sünnî müslümanlara hakim olan ve sahâbe, tâbiun, mezhep imamları, bü-

* Yard. Doç. Dr.; Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Kelâm Anabilim Dalı

1 Bu konuda yapılan çeşitli tasnifler ve görüşler için bk. İsmail Küpçüoğlu, "Ehl-i Sünnet Anahatları", İstanbul, 1987, s. 10-11.

yük müctehidler ve hadisçilerin benimsediği bir inanç sistemi kabul edilen selef düşüncesinin en belirgin özelliği, akâid sahasında akla rol vermemek, âyet ve hadisle yetinmek, müteşâbihleri te'vil etmeden bunları bilmeyi Allah ve Rasulüne havale etmek, bu konularda nasıl ve niçin diye soru sormamak, kalb ve dil ile herhangi bir tasarrufta bulunmamaktır². Bu sebeple selef alimleri, nassları aklın ışığında, te'vil eden kelâmcıları ve filozofları tenkit etmişler, bid'atçılıkla suçlamışlardır. Biz bu makalemizde, sünnî kelâmın iki önemli ismi İmam Eş'arî (324/933) ve İmam Mâtürîdî (333/944) ile aynı çağda yaşamış olan ve hakkında dilimizde yapılmış herhangi bir araştırma tesbit edemediğimiz selef âlimi Hasan b. Aîf el-Berbehârî'nin hayatını ve itikâdî görüşlerini incelemeye çalışacağız.

I. HAYATI

Yaşadığı dönemde Bağdâd'taki hanbelilerin lideri durumunda bulunan Berbehârî'nin künyesi, Ebû Muhammed, tam adı el-Hasan b. Aîf b. Halef'tir. Bağdâd'ta doğmuştur³. Doğum tarihi ihtilâfıdır. 233/847 yılında doğmuş olması kuvvetle muhtemeldir⁴. Öldüğünde 77⁵ veya 76⁶ yaşında olduğuna dair rivayetleri dikkate alırsak O'nun 252/866 veya 253/867 tarihinde doğduğunu söylemek de mümkündür. Berbehârî 329/941 yılında Bağdâd'ta ölmüştür⁷. Berbehârî kelimesi, Hindistan'dan gelen ve —bugün bizim baharat adını verdiğimiz— berbehâr denilen ilaçları ve maddeleri getiren kimseye veya ailesine verilen bir nisbedir⁸. Buna göre O'nun veya ailesinin baharatçılıkla uğraştığını söyleyebiliriz.

Yaşadığı devirde selef inancını hararetle savunmuş, Şîa propagandaclarına (düât), mutezile kelâmcılarına ve aynı metodun etkisinde kalan sünnî alimlere çekinmeden karşı çıkmış olan Berbehârî, selef akidesi, hanbelî fıkhı, ahlâk ve âdâb ile ilgili bilgileri Ahmed b. Hanbel (241/855) in öğrencisi Ebûbekr el-Mervezî (275/888) den almış, meşhur sûfi Sehl b. Abdillâh et-Tüsterî (283/896) nin sohbetinde bulunmuştur⁹.

Ateşli bir mizaca sahip olan Berbehârî'nin, zamanında Bağdâd'ta meydana gelen ve hanbelîlerin de katıldığı bazı iç karışıklıklarda rolü olmuştur. O, İslâm Tarihinin en karmaşık, siyasî ve dinî otoritenin za'fa uğradığı, hilâfet, emirlik ve vezirlik çatışma ve çekişmelerinin sıkça görüldüğü bir dönemde yaşamıştır.

2 Selef inancı hakkında geniş bilgi için bk. Eş'arî, Makâlâtü'l-İslâmiyyîn, I, 290-297 (İst. 1929-1930); Gazzâf, İlcâmu'l-avâm an ilmi'l-keâm, s. 3-33 (Mısır 1309); İzmirli, Yeni İlm-i Kelâm, I, 98-101 (İst. 1339-1341).

3 Bk. Fuat Sezgin, GAS, I, 512 (Leiden 1967).

4 İbn Keşîr, el-Bidâye ve'n-nihâye, XI, 201 (Beyrût, 1966); Zirikî, el-A'lâm, II, 216 (Beyrût ts.); Ömer Rızâ Kehhâle, Mu'cemu'l-müellifin, III, 253 (Beyrût ts.); Fuat Sezgin, a.g.e., I, 512.

5 Zehebî, Siyeru a'lâmi'n-nübelâ, XV, 93 (Beyrût 1402/1982).

6 İbnü'l-Esîr, el-Kâmil fi't-târîh, VIII, 378 (Beyrût 1386/1966).

7 Bk. 3, 4 ve 6 nolu dipnotlardaki kaynaklar. Zehebî (748/1347) ise O'nun 328/940 yılı Recep ayında öldüğünü zikreder. Bk. a.g.e., XV, 92.

8 İbnü'l-Esîr, el-Lübâb fı tehzîbi'l-ensâb, I, 133 (Beyrût ts.).

9 İbn Ebî Ya'lâ, Tabakâtü'l-hanâbile, II, 18 (Beyrût ts.); Zehebî, a.g.e., XV, 90; İbn Keşîr, a.g.e., XI, 201; İbnü'l-İmâd, Şezerâtü'z-zeheb, II, 319 (Beyrût ts.); H. Laoust, Barbahârî, The Encyclopaedia of Islam (New Edition), I, 1039 (Leiden 1960).

317/929 de Bağdâd'ta hanbelîlerle muhalifleri arasında "Umulur ki Rabbin seni övülen bir makama (makâm-ı mahmud) gönderecektir"¹⁰ ayetinin tefsirinden doğan ve kan dökmeye kadar varan tartışmalar çıkmıştır. Hanbelîler, ayetteki makâm-ı mahmûdu "hesap günü Hz. Peygamber'in en büyük şefaati (şefâat-i uzmâ)" diye açıklayan cumhurun¹¹ görüşüne karşı çıkmış ve "kıyamet günü Allah Hz. Muhammed'i arşta yanında yüce bir makama oturtacaktır" şeklinde tefsir etmişlerdir¹². Bu tartışmalarda her ne kadar Berbehârî'nin adı net bir şekilde geçmiyorsa da, olaylara karışan Bağdâd'taki hanbelîlerin liderinin Berbehârî olduğu dikkate alınrsa, olaylarda O'nun da parmağının olduğunu söyleyebiliriz.

321/932 de Abbâsî halifesi Kâhîr Billâh (339/950) döneminde muhaliflerinin tahriki ile Vezîr İbn Mukle (328/940) kendisini yakalatmaya çalışmış, fakat O, saklanmayı başarabilmiştir. Taraftarları ile pek çok hanbelî alimi Basra'ya sürgün edilmiştir¹³.

Halife Râdî Billâh (329/940) ın hilâfeti döneminde geri dönen Berbehârî, eski şeref ve itibarını tekrar kazanmıştır. Hatta safer 323/ocak 935'te Niftaveyh diye bilinen Ebû Abdillâh b. Araf'e'nin cenazesinde dönemin en meşhur alimleri hazır bulunmasına rağmen O'nu imamete geçirmişlerdir¹⁴. 323/935 yılında hanbelîlerin halk üzerindeki otorite ve baskısı artmış, evlere girmişler, buldukları nebîz ve şarapları sokaklara dökmüşler, şarkıcı kadınlara saldırıp sazlarını kırmışlar, ticârî muamelelere karışmışlar, sokaktan geçenleri hırpalamışlar, gördüklerini sorguya çekip, cevap vermeyenleri dövmüşler sonra emniyet güçlerine teslim etmişler, Bağdâd'ta bir korku havası estirmişlerdir¹⁵. Tarihçilerin Hanbelî Fitnesi veya Berbehârî Fitnesi adını verdikleri¹⁶ bu olaylara karışması sebebiyle Berbehârî yakalanmaya çalışılmış, yine gizlenmiştir. Taraftarlarından iki kişinin birlikte görülmesi yasaklanmış, bazı taraftarları hapsedilmiştir¹⁷. Ayrıca Halife Râdî, hanbelîlerin yaptıklarına karşılık bir ferman çıkartmış, onları teşbihe inanmakla ve büyük imamların kabirlerini ziyaret etmeyi yasaklamakla suçlamıştır¹⁸. Berbehârî'nin tabileri bir müddet sakin yaşadıkdan sonra 327/939 yılında Emir Beckem (329/941) in emirliği sırasında tekrar harekete geçmişler, Berbehârî'nin bulunması için yine emir çıkartılmış fakat ele geçirilememiştir¹⁹. Uzun süre gizlenen Berbehârî nihayet Receb 329/Nisan 941 de,

10 el-İsrâ, 17/79.

11 Cumhurun ayeti bu şekilde tefsiri Buhârî (256/870) nin rivayet ettiği bir hadise dayanmaktadır. Bk. Zekât, 52.

12 İbnü'l-Esîr, el-Kâmil fi't-târih, VIII, 213; İbn Kesîr, a.g.e., XI, 162.

13 İbn Ebî Ya'lâ, a.g.e., II, 44; Zehebî, a.g.e., XV, 91-92; İbnü'l-İmâd, a.g.e., II, 322. Bazı kaynaklar ise Berbehârî'yi bu tarihte yakalatmak isteyen kişinin Hâcib Alî b. Buleyk (veya Yelbak) olduğunu söylerler. Bk. İbnü'l-Esîr, a.g.e., VIII, 273; İbn Kesîr, a.g.e., XI, 172.

14 İbn Ebî Ya'lâ, a.g.e., II, 44; İbnü'l-İmâd, a.g.e., II, 322.

15 İbnü'l-Esîr, a.g.e., VIII, 307-308; K.V. Zettersteen, Râzî Billâh, İA, IX, 647, (İst. 1964).

16 İbnü'l-Esîr, a.g.e., VIII, 307-308; İbnü'l-İmâd, a.g.e., II, 297.

17 İbn Ebî Ya'lâ, a.g.e., II, 44; İbnü'l-Esîr, a.g.e., VIII, 307-308; Zehebî, a.g.e., XV, 92; İbn Kesîr, a.g.e., XI, 181-182; İbnü'l-İmâd, a.g.e., II, 297, 319.

18 İbnü'l-Esîr, a.g.e., VIII, 308.

19 H. Laoust, Barbahârî, a.g.e., I, 1040.

daha sonra emîru'l-ümerâ olan Türk asıllı komutan Tüzün (334/946) ün kızkardeşi- nin evinde geçirdiği bir kanamadan dolayı ölmüştür²⁰.

Ömrünün son yıllarında bir cariyeye evlenmiş²¹, zahidane yaşamıştır. Veraı sebebiyle babasından kalan 70 bin dirhem tutarındaki mirası almamıştır²². Büyük şöhrete sahip olan Berbehârî'nin halk üzerinde de büyük bir nüfuzu vardı. Hatta Halîfe Râdî döneminde, Bağdâd'ta hapsırması üzerine taraftarlarının "yerhamükâlâh" diye cevap vermeleri sebebiyle çıkan sesin halifeye ulaştığı ve halifenin O'nun gücünden rahatsız olduğu, bu yüzden O'nu yakalatmak istediği rivayet edilmiştir²³.

Kaynakların belirttiğine göre, İmam Eş'arî, Bağdâd'a gelişiinde birgün kendisi- ni ziyaret etmiş, kelâmî konulardan bahsetmesi üzerine O'na, söylediklerinden hiç- bir şey anlamadığını, tek bildiği şeyin Ahmed b. Hanbel'in söyledikleri olduğunu bildirmiştir²⁴. Bu sebeple bazı kaynaklar Eş'arî'nin el-İbâne an usulî'd-diyâne adlı eserini Berbehârî ile bu görüşmesinden sonra kaleme aldığını²⁵ veya tekrar gözden geçirdiğini²⁶ bildirirler.

Berbehârî, görüşleri ile İbn Batta el-Ukberî (387/997) ve O'nun vasıtasıyla da Kâdî Ebû Ya'lâ b. el-Ferrâ' (458/1066) gibi hanbelî alimleri etkilemiştir. İbn Batta, Berbehârî ile Bağdâd'ta bir araya gelmiş ve el-İbâne isimli akîdeye dair yazdığı ese- rinde O'nun akîdesinden iktibaslar yapmıştır²⁷.

II. İTİKÂDÎ GÖRÜŞLERİ

Kaynakların hakkında "pekçok eseri vardır" dediği²⁸ Berbehârî'nin bugün elimizde ancak "Şerhu kitâbî's-sünne" isimli eseri vardır. İbn Ebî Ya'lâ (526/ 1131), selef akîdesini derli toplu bir biçimde ele alan bu risalenin metnini "Taba- kâtü'l-hanâbile" adlı eserinde vermektedir²⁹. Biz Berbehârî'nin akîdesini ve görüş- lerini bu eserinden yararlanarak tesbit edeceğiz.

A. İLÂHİYAT BAHİSLERİ

1- Allahın Zâtı ve Sıfatları:

Berbehârî bütün selef alimlerinde olduğu gibi, Allah Taâlânın zâtı hakkında düşünmenin, kalbte şüphe uyandırdığı için bid'at olduğu kanaatindedir³⁰. Bu se- beple Hz. Peygamber "Allahın yaratıkları hakkında düşününüz. Fakat Allahın zâtı

-
- 20 İbn Ebî Ya'lâ, a.g.e., II, 45; Zehebî, a.g.e., XV, 92; İbnü'l-İmâd, a.g.e., II, 323.
21 Zehebî, a.g.e., XV, 93.
22 İbn Ebî Ya'lâ, a.g.e., II, 43; Zehebî, a.g.e., XV, 92; İbn Kesîr, a.g.e., XI, 201.
23 İbn Ebî Ya'lâ, a.g.e., II, 44; Zehebî, a.g.e., XV, 92; İbn Kesîr, a.g.e., XI, 201.
24 İbn Ebî Ya'lâ, a.g.e., II, 18; Zehebî, a.g.e., XV, 90.
25 İbn Ebî Ya'lâ, a.g.e., II, 18; H. Laoust, Barbahârî, a.g.e., I, 1039.
26 M. Allard, Le problème des attributs divins dans la doctrine d'al-Aş'arî et des premiers disciples (Beirut 1965)'ten naklen W.M. Watt, İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri (trc. E. Ruhi Fıçlal), s. 382 (Ankara 1981).
27 H. Laoust, Barbahârî, a.g.e., I, 1040.
28 İbn Ebî Ya'lâ, a.g.e., II, 18; Zirikî, a.g.e., II, 217; Ömer Rızâ Kehhâle, a.g.e., III, 253.
29 İbn Ebî Ya'lâ, a.g.e., II, 18-43.
30 İbn Ebî Ya'lâ, a.g.e., II, 23.

hakkında düşünmeyiniz." buyurmuştur³¹. Allahın zâtı hakkında düşünmeyi bid'at sayan Berbehârî, bu konularda konuşmayı da bid'at ve sapıklık sayar³². Allah, kendisini Kur'an-ı Kerimde nasıl vasfetmiş, Hz. Peygamber de ne şekilde nitelemişse öylece inanılır ve o kadar konuşulur³³. Berbehârî, "O'nun (benzeri olmak şöyle dursun) benzeri gibisi (dahi) yoktur. O, iştiridir, görendir."³⁴ ayetini zikrederek, Allahın noksan sıfatlardan münezze, kemâl sıfatlarıyla muttasıf olduğunu, arşa istivâ ettiğini, en gizli şeyleri bile bildiğini, hiçbir şeyin O'nun ilmi dışında kalamayacağını, Allah Taâlânın sıfatları hakkında niçin ve nasıl sorusunu, ancak O'nun hakkında şüphe eden kimsenin sorabileceğini belirtmektedir³⁵. O'na göre Cehmiyye'nin helâk olmasının sebebi, Allah Taâlâ hakkında düşünmeleri, niçin ve nasıl diye sormaları, nakli terkedip kendi re'yleriyle kıyâs ve te'vile yönelmeleri ve küfre düşmeleridir³⁶. Allahın ilminin, geçmişte ve şu anda var olanlarla, vücuda gelmemiş şeylere (yoka) da şamil olduğu görüşünü benimseyen Berbehârî'ye göre "Allah ancak önceden olmuşu ve şu anda var olanı bilir" demek küfürdür³⁷.

Berbehârî, sadece nasslarda geçen, yalnız haber ve nakille sabit olan ve zahîrî manalarıyla anlaşıldığında bizi teşbîh, teccîm, tekyîf ve temsîl fikrine götüren haberî sıfatlar konusunda tavizsiz bir şekilde kendinden önceki selef alimlerinin izinde olmuştur³⁸. O'na göre, Hz. Peygamber'in hadislerinde geçen, mahiyetini aklın kavrayamadığı Cenâb-ı Hakk'a ait nüzûl (inme)³⁹, isba' (parmak)⁴⁰, kadem (ayak)⁴¹, sûret (şekil)⁴², hervele (koşma)⁴³ vb. sıfatları tasdik edip kabullenmek, rıza göstermek, manasını Allaha havale etmek, bunları şahsî re'y ve arzuya göre tefsir ve te'vil cihetine gitmemek gerekir. Çünkü bunlara iman farzdır. Bu tip sıfatları kendi re'y ve hevâsına göre tefsir eden ise Cehmiyyedendir⁴⁴.

2- Halk-ı Kur'an Meselesi:

İslâm tarihinde ilk ortaya çıkan itikâdî fikir ayrılıklarından biri olan Kur'an'ın yaratılmış olup olmadığı meselesinde Mutezile-Cehmiyye, Kur'an'ın mahluk ol-

-
- 31 Bk. Süyûtî, el-Câmiu's-sağîr, I, 132 (Mısır 1373); Aclûnî, Keşfu'l-hafâ, I, 311 (Beyrût 1352).
- 32 İbn Ebî Ya'lâ, a.g.e., II, 19.
- 33 A.g.e., II, 19.
- 34 eş-Şûrâ 42/11.
- 35 İbn Ebî Ya'lâ, a.g.e., II, 19.
- 36 A.g.e., II, 30.
- 37 A.g.e., II, 23.
- 38 Haberî sıfatlar, teşbîh ve te'vil konusunda geniş bilgi için bk. İbn Haldûn, Mukaddime (trc. S. Uludağ), II, 1093-1103 (İst. 1983); Metin Yurdağur, Allahın Sıfatları, Esmâü'l-Hüsnâ, s. 233-248 (İst. 1984); Haberî Sıfatları Anlamada Metod, E.Ü.İ.F. Derg., sy: 1, s. 249-264 (Kayseri 1984).
- 39 Buhârî, Teheccüd, 14; Müslim, Salâtü'l-müsâfirîn, 168-172; Ahmed b. Hanbel, II, 258.
- 40 Ahmed b. Hanbel, VI, 251.
- 41 Buhârî, Tefsîr, sure: 50/1; Tirmizî, Tefsîr, sure: 50; Ahmed b. Hanbel, III, 13.
- 42 Buhârî, İsti'zân, 1; Müslim, Birr, 115; Cennet, 28; Ahmed b. Hanbel, II, 244, 251, 315, 323.
- 43 Buhârî, Tevhîd, 15, 50; Müslim, Tevbe, 1; Zikr, 1, 20-22; Tirmizî, Duâ, 132; İbn Mâce, Edeb, 58; Ahmed b. Hanbel, II, 251, 413; III, 40, 122, 127, 130.
- 44 İbn Ebî Ya'lâ, a.g.e., II, 23.

duğunu ileri sürerken, Ehl-i sünnet Kur'an'ın mahluk olmadığı fikrini benimsemiştir. Ancak Ehl-i sünnet bu konuda tam bir fikir birliği içinde de değildir. Ashâbu'l-hadis, Kur'an'ın lâfzının (telâffuz ve okunuşunun) da mahluk değil, ezeli olduğu fikrini ileri sürerken, Vâkıfa adı verilen bir grup alim bu konuda susmayı tercih etmiş, "Kur'an ne mahluk, ne de mahluk değildir" demiştir. Lâfziyye denilen zümre ise, Kur'anın Allah kelâmı oluşunu kabul ederken, bir kimsenin Kur'anı okuyuş ve telâffuz edişini yaratılmış saymıştır⁴⁵.

Hadisçilerin inanç sistemine bağlı bir selef alimi olarak Berbehârî, Kur'anın Allahın kelâmı, nuru ve peygamberine indirdiği bir kitabı olduğunu, mahluk olmadığını, çünkü O'nun Allahtan geldiğini, Allahtan gelen şeyin ise mahluk sayılamayacağını söylemiştir⁴⁶. O'na göre Allah Taâlânın Hz. Mûsâ ile konuştuğuna iman etmek gerekir. Mûsâ (a.s.) nın işittiği şey başkasının değil, Allahın kelâmıdır. Hz. Peygamber de İsrâ'da Allahın kelâmını işitmiştir⁴⁷.

Kur'anın lâfzının da yaratılmamış olduğu kanaatını benimseyen Berbehârî, hem Lâfziyyeyi, hem de Vâkıfa'yı Cehmiyye'den saymıştır⁴⁸. O'nun bu konuda da Ahmed b. Hanbel'in yolunda olduğu görülmektedir. Nitekim Ahmed b. Hanbel, Kur'an'ın mahluk olduğu görüşüne basamak teşkil edeceğinden endişe ettiği için Vâkıfa gibi Lâfziyyeyi de Cehmiyyeye dahil etmiş, Cehmiyyenin kâfir olduğunu, onlarla konuşulmamasını, arkalarında namaz kılınmamasını, mirasta taraf olamayacaklarını söylemiştir⁴⁹.

Ehl-i sünnet dairesinde kalan; hatta hadisçi bilinen pek çok alimin benimseydiği Vâkıfa ve Lâfziyye görüşünü cehmîlikle nitelemesini gözönünde bulundurursak, Berbehârî'yi katı ve sert bir hanbelî olarak nitelememiz mümkündür.

3- Kader - Kaza:

O'nun kader ve kaza meselesiyle ilgili görüşlerini ise şu şekilde özetleyebiliriz: Hayrıyla, şerriyle, acısıyla, tatlısıyla Allahın takdir ettiği kaderlerin hepsine iman, hükmüne sabır, kaza buyurduğu şeylere de rıza gerekir. Allah kulların yaptıklarını ve yapacaklarını bilir. Hiçbir şey O'nun ilminin dışında kalmaz⁵⁰. Allahın kulları yaratmadan önce, onların isyan edeceklerini bilmesi, yine onlara hidayet ve lutfetmesine engel değildir⁵¹. Allah bir kula işlediği günahahtan dolayı azab eder. O'na zulüm isnad edilemez. O yaptıklarından sorumlu değildir, fakat kullar sorumludurlar⁵². Berbehârî'nin bu görüşleriyle cebr ve tefvîz görüşü arasında bir görüşe sahip olduğu anlaşılmaktadır. Kader konusunda konuşmanın, tartışıp zıtlaşmanın, bütün mezheplerce yasaklanmış olduğunu belirten Berbehârî, kaderin bir ilâhî sır olduğunu, Allah Taâlânın, peygamberleri kader konusunda konuşmaktan nehyederken, Hz. Peygamber'in de aynı meselede zıtlaşmayı ve hasımlaşmayı yasakladığını, As-

45 Eş'arî, a.g.e., II, 602.

46 İbn Ebî Ya'lâ, a.g.e., II, 19.

47 A.g.e., II, 26.

48 A.g.e., II, 30. Ayrıca bk. W.M. Watt, a.g.e., s. 370 (dipnot).

49 İbn Ebî Ya'lâ, a.g.e., I, 16, 142, 172; II, 30.

50 A.g.e., II, 24.

51 A.g.e., II, 27.

52 A.g.e., II, 25.

hâbın, Tâbiunun, alimlerin ve vera' sahibi kişilerin kader hakkında konuşmayı hoş karşılamadıklarını söylemiştir⁵³.

Allahın bazı insanlara din ve dünya işlerinde fazl ve ihsanı olduğunu, kâfire karşı mümine, günahkâra karşı itaatkâra lutfettiğini ve bunun adalete ters düşmediğini, dilediğine lutfedip, dilediğinden lutfunu esirgeyebileceğini; Allahın mümine ve kâfire olan ihsanının eşit olduğunu iddia etmenin ise bid'atçılık olduğunu kaydeden Berbehârî⁵⁴, bu görüşleri ile —her ne kadar ismen zikretmese de— Mutezile-nin aslah prensibini reddetmektedir.

B. NÜBÜVVET BAHİSLERİ

Kitabında peygamberlik ve melek inancı ile ilgili konulara fazlaca temas etmeyen Berbehârî, peygamberlere ve meleklerle imanın farz olduğunu, Cehmiyye'nin reddettiği Münker ve Nekîr'e iman etmek gerektiğini zikretmekle yetinmiştir⁵⁵. Ayrıca Hz. Peygamberin semâya isrâsına, arşa çıktığına, mi'râcta Allahın kelâmını işittiğine, cennete girip cehennemi tanıdığına, melekleri gördüğüne, aynı gece Mekke'ye döndüğüne inanmak gerektiğini söylemiştir⁵⁶.

C. ÂHİRET VE AHVÂLİ İLE İLGİLİ BAHİSLER

Berbehârî, mîzân, kabir azabı, münker-nekîr, havz, sırât, şefâat gibi hususlara, cennet ve cehenneme, bunların yaratılmış olduklarına, deccâl ve nüzûl-i fsâ gibi kı-yâmet alâmetlerine inanmak gerektiğini⁵⁷, cennet, cehennem, arş, kürsî, sûr, kalem ve levh dışında kalan şeylerin fânî olduğunu, Cenâb-ı Hakkın kıyamet günü insanları tekrar diriltilip hesaba çekeceğini belirtmiştir⁵⁸.

Müminlerin âhirette Allahı gözlerle göreceğine inanmanın farz, inkârının küfür olduğunu kaydeden⁵⁹ Berbehârî, Allahı dünyada gördüğünü iddia eden kimse-nin kâfir olacağı kanaatındadır⁶⁰. Bu görüşleriyle O'nun, ru'yetullahı kabul etmeyen Mutezile ile Allahı dünyada gördüğünü iddia eden suffleri tekfere meylettiği anlaşılmaktadır.

D. İMAMET MESELESİ

Berbehârî'ye göre imam (devlet başkanı) seçmek gereklidir. İyi olsun veya gü-nahkâr olsun devlet başkansız kalmak yani siyâsi otoriteden yoksun bulunmak caiz değildir. O, Allaha isyân durumu hariç diğer hususlarda, zalim bile olsa devlet baş-kanına itâatin gerekli olduğu, ona isyân edip başkaldırmanın ise câiz görülmeyeceği, hilâfetin Kureyş'in hakkı olduğu kanaatını benimser⁶¹. Emr bi'l-ma'rûf ve'n-neh

53 A.g.e., II, 25.

54 A.g.e., II, 26.

55 A.g.e., II, 20.

56 A.g.e., II, 25-26.

57 A.g.e., II, 20, 26.

58 A.g.e., II, 24.

59 A.g.e., II, 20, 27.

60 A.g.e., II, 23.

61 A.g.e., II, 21-22, 36.

ani'l-münker farzdır. Fakat el, dil ve kalp ile dir, kılıçla değildir⁶². Bu sebeple silâhli ayaklanmaya (hurûc bi's-seyf alâ's-sultân) cevaz verilemez. Yukarıdaki görüşleriyle, bu konuda Ehl-i sünnetin diğer gruplarından farklı düşünmediği anlaşılan Berbehârî, ümmetin en faziletlisinin Hz. Ebûbekir (13/634), Ömer (23/644), Osmân (35/656) ve Âî (40/661) olduğu, sonra sair cennetle müjdelenenlerin, daha sonra da diğer sahabilerin geldiği, ashâbın hayırla yâd edilmesi gerektiği görüşündedir⁶³. Fazilet sıralamasında Hz. Osmân ile Âî'nin hangisinin önde olduğu konusunda tevakkuf edeni şîi, Âî'yi Osmân'a takdîm edeni ise râfızî sayan Süfyân b. Uyeyne (197/813) nin görüşünü naklederek bu fikri benimsemektedir⁶⁴.

E. İMANIN TARİF VE MUHTEVASI

Diğer selef alimlerinde olduğu gibi Berbehârî de imanın tasdik (niyet), ikrâr ve amel olmak üzere üç rüknü bulunduğunu, artıp eksildiği görüşündedir⁶⁵. Ameli ve ikrârî imanın rüknü saymayanı ve imanın artıp eksilmediğini söyleyeni mürcîî diye niteleyen Abdullâh b. Mübârek (181/797) in bu görüşünü tasvib eder görünen Berbehârî⁶⁶, ehl-i kiblede hiçbir kimsenin, Allahın kitabından ve Hz. Peygamberin sünnetinden bir şeyi inkâr etmedikçe, Allahtan başkası için namaz kılmadıkça, Allahtan başkası adına kurban kesmedikçe İslâm dairesinin dışına çıkarılmaması taraftarıdır⁶⁷. O'na göre, bir kimse müminken ancak şu hallerle kâfir olur: 1) Allahın indirdiklerinden birini inkâr, 2) Allahın kelâmına (Kur'ana) ilâve veya eksiltme, 3) Allah ve Rasûlünün buyurdıklarından birini tanımamak⁶⁸. Bu sebeple O, ehl-i kiblenin günahkârlarının da cenaze namazlarını kılmanın sünnet olduğunu belirtmiş⁶⁹, ameli terkeden günahkâr müminin tekfir edilemeyeceği noktasındaki Ehl-i sünnetin genel kanaatının dışına çıkmamıştır.

F. METOD KONUSUNDAKİ GÖRÜŞLERİ

Mütekaddimîn-i Selefîyenin metod konusundaki görüşlerini eksiksik benimseyen Berbehârî, nakli ve eseri takdîs etmiş, re'y, kıyas, cedel ve münazaraya karşı çıkmıştır. Hz. Peygamberin vefatından Hz. Osmân'ın şehadetine kadar geçen sürede yaşanan dinin (dîn-i atîk) kurallarına dönme arzusunda olan⁷⁰ Berbehârî'ye göre din taklitten ibarettir. Yani Hz. Peygamberi ve ashâbı taklid etmek, onların yoluna uymaktır. Bu sebeple eser ve nakil aşılmamalı, müteşabihlerde tevakkuf etmeli, tefsir ve te'viline yeltenilmemelidir⁷¹. Esere ta'n eden, onu kabul etmeyen veya Rasulullahın haber verdiklerinden birini inkâr eden kimse İslâma karşı olmakla itham olunmalıdır. Böyle biri Rasul-i Ekreme ve ashâbına ta'n etmiştir. Çünkü insanlar, Al-

62 A.g.e., II, 35.

63 A.g.e., II, 21.

64 A.g.e., II, 41. Ayrıca Bk. W.M. Watt, a.g.e., s. 70.

65 İbn Ebî Ya'lâ, a.g.e., II, 20.

66 A.g.e., II, 40.

67 A.g.e., II, 22-23.

68 A.g.e., II, 33.

69 A.g.e., II, 22.

70 A.g.e., II, 32. Ayrıca bk. H. Laoust, Barbahârî, a.g.e., I, 1039.

71 İbn Ebî Ya'lâ, a.g.e., II, 29, 39.

lahı, Rasulünü, Kur'anı, hayrı, şerri, dünya ve âhireti eserle yani hadisle tanımıştır. Ayrıca Kur'an, sünnete, sünnetin Kur'ana olan ihtiyacından daha fazla muhtaçtır⁷². Bu sebeple sünnetin azını red, tamamını redtir⁷³.

Kitabında anlattıklarının ya Allahtan veya Rasulullahtan yahut sahâbe ve tâbiundan yahut da III. ve IV. dönem ricâlinden gelen rivayetler olduğunu söyleyen Berbehârî⁷⁴ sık sık Ahmed b. Hanbel (241/855), Mâlik b. Enes (179/795), Abdullâh b. Mübârek, Fudayl b. İyâz (187/803), Evzâl (157/774), Bişr b. el-Hâris (227/842), Süfyân es-Sevrî (161/777) gibi alimlerin sözlerini nakletmiştir⁷⁵.

Berbehârî, aklı tamamen mahkum etmemektedir. Aklın, Allahın insanlara bir lütfu olduğunu, çalışmakla elde edilemeyeceğini belirtmektedir⁷⁶. O'nun karşı çıktığı şey, dini inanç sahasında, sünnetten hiçbir delili olmaksızın, aklın keyfi kullanılmasından doğan re'y, kıyâs ve te'vil gibi hususlardır⁷⁷. Bu sebeple Berbehârî, müteşabihati te'vil eden kelâmcıları çok sert bir üslubla tenkit etmiş, onları dinde yolu şaşırması ve sapık olmakla, hatta küfür ve zındıklıkla itham etmiştir⁷⁸. Dini konularda cedel ve tartışmanın bid'at, küfür ve zındıklığa sebep olduğu kanaatını benimseyen⁷⁹ Berbehârî, büyük olsun küçük olsun bid'atlere şiddetle karşı çıkmış, Ehl-i bid'atten uzaklaşılması fikrini ısrarla savunmuştur⁸⁰. Kitap ve sünnete bulunmayan bâtın ilmine ait hususları da bid'at ve sapıklık olarak niteleyen⁸¹ Berbehârî, Kaderiyye, Şîa, Havâric ve Mürcie olmak üzere dört ana kola ayırdığı⁸² Ehl-i bid'at mezheplerinin görüşlerini red ve tenkit etmiş⁸³ ve müfrit sûfilere karşı çıkmıştır⁸⁴.

SONUÇ

Görüldüğü üzere Berbehârî, Selefin mütekaddimîninin izinde giden, sert mizaçlı, nakil ve nasstan hiç taviz vermeyen, bu sebeple de kelâma tavrı alan bir hanbeli alimidir. Ehl-i sünnet kelâmının tesisine tekaddüm eden günlerdeki sünni-selefi anlayışın ve fikir yapısının daha iyi tahlil edilmesinde katkısı olacağını düşündüğümüz Berbehârî'nin Şerhu Kitâbi's-sünne isimli eserinin tahkikli, tenkitli ve tahrirci bir baskısının yapılması da uygun olacaktır.

KAYNAKLAR

Aclûnî, İsmâîl b. Muhammed, Keşfu'l-hafâ' ve müzîlül-ilibâs ammâ ştehera mine'l-ehâdisi alâ elsineti'n-nâs, I-II, Beyrût 1352.

72 A.g.e., II, 25.

73 A.g.e., II, 33.

74 A.g.e., II, 33.

75 A.g.e., II, 20, 40-43.

76 A.g.e., II, 26.

77 A.g.e., II, 31. Ayrıca bk. H. Laoust, Barbahârî, a.g.e., I, 1039.

78 İbn Ebî Ya'lâ, a.g.e., II, 27, 38.

79 A.g.e., II, 27, 38.

80 A.g.e., II, 18-19, 33, 37-39.

81 A.g.e., II, 35.

82 A.g.e., II, 32, 40.

83 A.g.e., II, 28-30, 32, 36-41.

84 A.g.e., II, 34.

- Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, I-VI, Beyrût ts.
- A. Saim Kılavuz, Anahatlarıyla İslâm Akaidi ve Kelâma Giriş, İst., 1987.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâîl, el-Câmiu's-sahîh, I-VIII, İst., 1979.
- Eş'arî, Ebu'l-Hasan Alî b. İsmâîl, Makâlâtü'l-İslâmiyyîn, I-II, İst., 1929-1930.
- Fuat Sezgin, GAS, I- , Leiden 1967.
- Gazzâfî, İlcâmü'l-avâm an ilmi'l-keîâm, Mısır 1309.
- H. Laoust, Barbahârî, The Encyclopaedia of Islam (New Edition), Leiden 1960.
- İbn Ebî Ya'lâ, Ebu'l-Huseyn Muhammed b. Ebî Ya'lâ, Tabakâtü'l-hanâbile, I-II, Beyrût ts.
- İbnü'l-Esîr, İzzüddin Afî b. Muhammed, el-Lübâb fı tehzîbi'l-ensâb, I-III, Beyrût ts.
- , el-Kâmil fı't-târîh, I-XII, Beyrût 1385-1386/1965-1966.
- İbn Haldûn, Abdurrahmân b. Muhammed, Mukaddime (trc. Süleyman Uludağ), I-II, İst. 1982-1983.
- İbnü'l-İmâd, Abdülhây İbnü'l-İmâd, Şerezâtü'z-zeheb, I-VIII, Beyrût ts.
- İbn Keşîr, Ebu'l-Fidâ İsmâîl b. Ömer, el-Bidâye ve'n-nihâye, I-XIV, Beyrût 1966.
- İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd, es-Sünen, I-II, Mısır 1373/1954.
- İzmirli, İsmâîl Hakkı İzmirli, Yeni İlm-i Kelâm, I-II, İst., 1339-1941.
- K.V. Zettersteen, Râzî Billâh, İA, IX, İst., 1964.
- Metin Yurdağır, Allahın Sıfatları, Esmâü'l-Hüsna, İst., 1984.
- , Haberî Sıfatları Anlamada Metod, E.Ü.İ.F. Der., sy: 1, Kayseri, 1984.
- Müslim, Ebu'l-Huseyn Müslim b. Haccâc, el-Câmiu's-sahîh, I-V, Mısır 1374-1375/1955-1956.
- Ömer Kızâ Kehhâle, Mu'cemu'l-müellifîn, I-XV, Beyrût ts.
- Süyûtî, Abdurrahmân b. Ebîbekr, el-Câmiu's-sağîr, I-II, Mısır 1373.
- Tirmizî, Muhammed b. İsâ b. Sevre, es-Sünen, I-V, Kâhire 1381/1962.
- W.M. Watt, İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri (trc. E. Ruhi Fığlah), Ankara 1981.
- Zehebî, Muhammed b. Ahmed, Siyeru a'lâmi'n-nübelâ, XXIII, Beyrût 1402/1982.
- Zirikî, Hayruddîn ez-Zirikî, el-A'lâm, I-X, Beyrût ts.